

SARVALY KÖZÉPKORI LAKÓHÁZAI

A középkori Sarvaly falu feltárását 1969–1974 között Parádi Nándorral közösen végeztük. Célunk egy az alföldiektől távol eső és így eltérő hagyományú vidék falusi településének, építészetének és tárgyi anyagának megismerése volt. A hely kiválasztását a Régészeti Topográfia terepbejárásai alapján döntöttük el, s bár túllontúl kevés történeti adat ismert e faluról (csupán a pápai tizedjegyzékben említik: 1332–37), mégis az első év után a lehetőleg teljes feltárás már indokoltnak tűnt.

5 évi ásatás során a templomot (ez legkésőbb a 12. sz.-ban már megépült) és 17 házat (ebből 4-et csak nyomokban), 2 különálló pincét, 3 gazdasági épületet és 1 műhelyt ismertünk meg. Az épületek és leleteik a késő középkorból származnak. Az első falut, amely a 12–13. sz.-ban élt, nem sikerült megtalálnunk; feltételezzük, hogy északabbra feküdt a bokrokkal sűrűn benőtt völgyes részben, ahonnan a patak is indul. A falu házai a 2. periódusban, a 14. sz.-ban kerültek mai helyükre (erre az időszakra nagyon kevés tárgy mutat: néhány kerámia és sarkantyú az 1. pince, 5. pince, 6., 15. és 26. ház belsejéből). A 16. sz. első felében vált a falu pusztává, valószínűleg a 30-as, 40-es években. Erre mutat legkésőbbi éremleletünk 1531-ből és a Veszprém megyei falvak adójegyzékeiben más falvaknál gyakran feltűnő 1531., 1532., 1544. évi pusztulások is. Néhány ház esetében (6., 12., 17., 21., 23.) megfigyelhettük, hogy részben vagy egészben leégtek — ezeknél a leletek mennyisége is nagyobb volt —, de a többséget lakói a ház elhagyása előtt kiürítették.

Az alábbiakban a részletesebb ásatási megfigyeléseket mellőzve¹ a lakóépületek összefoglaló vizsgálatát adom (a házakhoz kapcsolódó, vagy különálló pincék feldolgozását 1. Parádi Nándor cikkében).

Építőanyag

Az ásatás során a felszínre épült házak, gazdasági épületek nyomait a vékony humusztakaró alatt fekvő kisebb-nagyobb amorf formájú kövek és kősorok árulták el; a nagyobb 30–50–70 cm-es

kövek gyakran a terepet borító avarrétegből is kilátszottak. A sűrű erdő miatt azonban ezeket is csak a közvetlen közelből lehetett észlelni és általában az avartakaró és az aljnövényzet eltávolítása után lehetett csak következtetni az épületek helyére. A kövek közvetlenül az agyagos-homokos sárga altalajon feküdtek, ez volt az egykori felszín. Az épületek fennállta során ez a felszín alig, sokszor semennyit sem töltődött fel, így lényegében a legfelső egyetlen réteg őrizte meg az élet és a pusztulás nyomait. A közelben kitermelhető kőanyag ellenére (az egyik legnagyobb bazaltbánya ma is a közelében működik) Sarvalyon a kő tulajdonképpen alárendelt szerepet játszott, annak ellenére, hogy a pincék egy kivételével kőfallal épültek. Ennek csak részben oka, hogy a környékről beszerezhető kő, a bazalt nehéz alakíthatósága és így alaktalan, falrakásra alkalmatlan formája miatt rosszul használható; sok habarcsot, meszet igényel. A késő középkorban a közelebbi és távolabbi környéken (Ecsér, Csepely) a falvakban csupán a templom, legfeljebb még egy urasági kúria épült fel kőből, még ott is, ahol már jó minőségű építőkö is található. Ez időben az ország nagy részében még a faépítészeti az általános. Kivétel az ország központi vidéke: az Alföldön a borona-faépület ritka volt, s itt sövényfonásos vagy sárfalas házak épültek. Középkori városainkban ugyan a kőépítkezés a 13. sz.-tól egyre jobban visszaszorította a fát, de ez még ezekben is több évszázadon át megőrzi fontos szerepét. Még inkább uralkodó volt a mezővárosokban és a falvakban. Vidékünk földrajzilag és hagyományaiban a faépítészeti jellegzetes tájaihoz tartozott. (Jellemző, hogy 1910-ben, a faépítkezés szokását már jóval elhagyva, országos átlagban még 28% a faházak aránya, a belsőbb, fában szegény vidéken csak 1–8%, de Zala megyében még mindig 22,5%.²)

Sarvalyon a cölöp- és gerendalyukak hiánya, az egysoros bazaltkő alapozás bizonyítja, hogy az

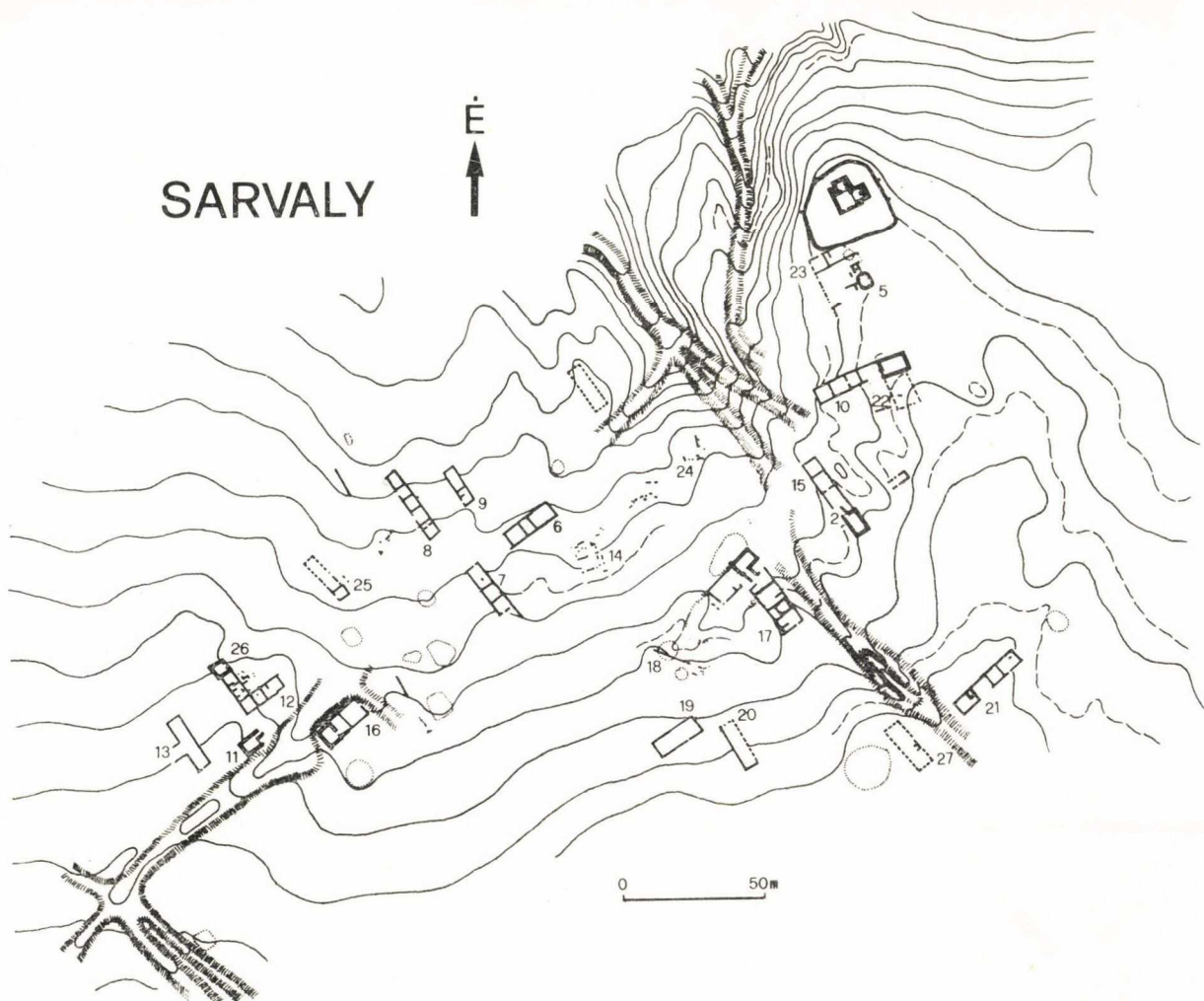
¹ Az ásatás részletes feldolgozása: Holl I. — Parádi N., Sarvaly, egy középkori falu (Fontes ArchHung, kiadás alatt). Az épületek részletes alaprajzai és az egyes házakhoz tartozó leletek is ebben találhatóak.

² A faépítészeti egykor domináló elterjedéséről és visszaszorulásának okairól néprajzi adatok alapján: Bakó F., EgrIME 5 (1967) 167. — Az írott forrásokban a 13. sz. végétől a 15. sz.-ig a falusi faházak gyakran szerepelnek: Szabó I., A középkori magyar falu. (Bp. 1969) 34–39. 1348-ban egy Zala megyei faluban 12 jobbagytelken 12 faház állt: Kumorovitz B., Veszprémi regeszták. (Bp. 1953) 255. — Még korábbi, földfelszínre épített boronaházakra utal Müller R., VMMK 11 (1972) 195–196.

épületek falai fából készültek. (Paticsfal hiányára vall az is, hogy a falak vonalának környékén agyagfelhalmozódást nem észleltünk; a leégett házak esetében is nagyon vékony volt a paticsréteg, nagyobb mennyiség csak a kemencék körül halmozódott.) Az egyenes vonalban húzódó, de elég rendszertelenül lerakott bazaltköveket alapozásként használták, minden kialakítás nélkül, eredeti amorf formájukban. Evvel céljuk elsősorban az volt, hogy a nagyméretű talpgerendák (a népi építészet tanúsága szerint ez még az 1 m vastagságot is elérheti) átnedvesedését, korhadását meggátolják. Egyes esetekben (16., 17. ház) a feltűnően felmagasított vagy kétsoros alapozással a terep egyenetlenségeit szüntették meg, illet azonban ritkán alkalmaztak. A legnagyobb kövek mindig a sarkokhoz kerültek, a válaszfalak alá pedig csak apró köveket raktak. (A kőalapozásnak ilyen bőkezű megoldásával később a népi építkezésben inkább csak Erdély faépítészeténél találkozunk, máshol egyre jobban eltűnt.) Az alapozás fölött a sarvalyi házak fő falai vastag gerendákból, boronatechnikával épültek (egy vízszintes gerenda elsze-

nesedett nyoma a 17. ház kemencéjén kívül észlelhető volt). A faanyag a 3. pince fölött tölgy, a 12. háznál tölgy, a 7. háznál bükkfa volt a faszénmaradványok szerint. Tömítést, tapasztást agyagból a leégett házak tanúsága szerint inkább csak a válaszfalaknál (esetleg a kemence körül) alkalmaztak, máshol erre növényi anyagot használhattak. Valószínű, hogy a válaszfalaknál vékony gerendákat használtak, esetleg egyeseket nem is boronatechnikával építettek. (Így a 17. ház egyes válaszfalainál sövényfonásos megoldás lehetett: a kemencés konyha falsarkánál cölöplyukat találtunk és a két belső fal vonalát kövek alig jelölték.)

Hasonló technikájú késő középkori faépítkezést (boronafal laza kősor alátéttel), bár egykor nagyon elterjedt lehetett, könnyen pusztuló nyomai miatt eddig nem túl sok helyen tártak fel Közép-Európában. A közelebbi környékről a Nagyvázsony melletti Csepely falu egyik házát sorolhatjuk ide, amelyiknél (két másik paticsfalu, cölöpvázás házzal ellentétben) ugyancsak nem találtak cölöplyukakat, de a lazán elhelyezett kövek és a falalapozás elszíneződése a ház egy részének alapraj-

1. kép. A falu térképe
Abb. 1. Karte des Dorfes

2. kép. Sarvaly. 6. ház É-ről feltárása elején
Abb. 2. Sarvaly. Das 6. Haus von N, zur Zeit des Beginns der Erschließung

zát még megőrizte.³ A morvaországi faluásatások során is találtak ilyen konstrukciójú többhelyiséges házakat a 13–15. sz. közötti időből,⁴ bár itt és Csehországban gyakoribb a faházak esetében a szabályosan rakott, erős kőfalalapozás, amelyből sokkal könnyebben megállapítható az egykori kiképzés.⁵

³ A III. munkahely házát tartjuk ilyennek. Kovalovszki J., VMMK 8 (1969) 247, 39. kép. Talán hasonlóak lehettek még a 23. képen bemutatott szétszántott kövek helyén is.

⁴ Mstěnice: Nekuda, V., ČMM 55 (1970) 7–20.; Konůvky: Šaurová, D., Zaniklé středověké vesnice. T. 1. (1971) 169–183.; Bystřec: Nekuda, V., In: Středověká archeologie a studium počátků měst. (Praha 1977) 244–246.

⁵ Az ilyen kőfal elérheti az 50 cm magasságot is. Nekuda, V., Pfaffenschlag. (Brno 1975) — Zalužany (Szlov.) erődített kúriájánál a kőépületek mellett álló gazdasági épület, birkaakol volt ilyen felépítésű: Polla, B., Středověká zaniknutá osada na Spiši. (Nitra 1962) 77. kép. — A technikai kivitel különböző szintű megoldásai: tiszta faház, faház kőfalon; kőház, általánosságban még nem kapcsolódik a szociális tagozódás fokozataihoz, de azonos korszakban egy településen belül már értékrendi különbségeket jelenthet. — Hazai falusi házaink közül Csut és Ecsér (csak a ház középső része) sorolható a kőfallal kombinált faépítkezéshez.

⁶ A palóc háznál a férfiak főleg télen a kemencés szobában háltak, a nők a külön udvari bejáratú kamrikában (Szedler F. leírása, 1819), Bátky Zs.—Györffy I.—Viski K., A magyarság tárgyi néprajza. (Bp. é. n.) 206. Györffy I. adatközlője ugyane vidékről a belső szobából nyíló belső kamrában jelöli meg a nők hálólhelyét, ez után következett a gabonát, szerszámokat tároló kamra. Györffy I., Magyar nép, magyar föld. (Bp. 1942) 241. — Göcsejben Gönczi F. szerint a nagy lakókonyha volt a hálólhely, de a nagyméretű, sokhelyiséges kerített házakban régen 8–10 apró kamra is volt a fiatal házasság számára. Bátky—Györffy—Viski, i. m. 196., 202. „A népes családnál a konyha mellett következő első kamrát küsszobának nevezik, mivel a családból valamelyik házaspárnak ott van éjjeli szállása... Kályha nem

A lakóházak

Valamennyi sarvalyi lakóház többszartatú volt: 3–4–5 helyiségből álltak. Mindegyik helyiség rendeltetését nem lehetett minden esetben teljes bizonyossággal megállapítani. Az eligazodást főleg a lakóik által kiürített házak nehezítették, amelyekben szinte nem is maradt hátra számottevő vagy értékelhető leletanyag. De a leégett házakban sem hagyták ott a teljes felszerelést: láthatólag értékeiket innen is kimentették előbb vagy utóbb. Ezt bizonyítja, hogy pl. egyetlen ekét vagy kaszát, értékesebb fegyvert (pl. kard), nemesfém ékszer sem találtunk; a szemétre került töredékek vagy alkatrészek (pl. kaszakarika) azonban tanúsították egykori használatukat, néha tárolási helyüket. Az eligazodásban az segített, amikor az összes ház megfigyeléseit egyeztetjük.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a középkori többhelyiséges lakóházban az egyes helyiségek funkció szerinti éles elkülönülése még nem történt meg mindig olyan mértékben, mint később. A fejlődés folyamán az eredeti „ház”, a szoba és még inkább a lakókonyha (ez alatt itt és a továbbiakban a néprajzi terminológia szerint kemencés ház, füstősház, ném. *Rauchstube* értendő) csak lassan veszíti el sokoldalú rendeltetését, az újabb további helyiségek is több célt szolgálhatnak. Elsősorban áll ez a középkori kamrára. Így a középkori városi házak kamrai, mint ahogy ezt egyes leltárak is bizonyít-

lénen benne ... izzó parazsat vittek...” Gönczi F., Göcsej. (Kaposvár, 1914) 443. — Borsod m.: „A matyó házban férfiak nem alusznak. Ha van öreg gazdasszony, az a gyerekekkel, unokákkal a házban alszik. A menyecske, eladó lányok rendszeren a kamrában alusznak, melyet télen sem fűtenek...” (A férfiak az állattenyésztés miatt tartózkodtak az ölben.) Györffy, i. m. 255.

3. kép. 8. ház K-ről
Abb. 3. Das 8. Haus von O.

ják, még a 15—16. században sem használatosak mindig csupán a hártartási felszerelés, ruházat, élelem tárolására, de nagyon gyakran evvel együtt há-

lókamraként szolgálnak (és néha így is nevezik). A falvakban is megtalálhatóak ezek és a tájegységek, gazdálkodási viszonyok hagyományai,⁶ városokban inkább a társadalmi rétegződés életviteli szokásai szabják meg azután, hogy kinek hol van a hálólhelye.⁷ (Az egymás mellett kialakult eltérő beosztású háztípusok is eltérő életviszonyok, gazdálkodás tükrözői.) Közös háztartásban élő nagyobb családok, szolgákat tartó gazdagabbak esetében különösen szükség volt több kamra kialakítására vagy az egyik kamra ilyenfajta használatára.

Az egyes helyiségek bejárata helyének megjelölése ugyancsak nehéz. (Ez az Alföldön feltárt házak esetében is gyakran kérdéses és inkább a népi építkezésből következtetnek vissza.) Sarvalyon alig néhány esetben állíthatjuk biztosan, hogy az ajtó helyét ismerjük. Az alapozó kősor hirtelen megszakadása, néhol feltűnően lapos kövek alkalmazása valószínűleg ezt jelzi. (Ílyet találtunk a

4. kép. 6. ház, 2. és 3. helyiség bejárata
Abb. 4. Das 6. Haus, Eingang des 2. und 3. Raumes

⁷ Sopronban a középkori házak kamrái is különféle célokat szolgálhattak: 1520-ban Farkas pap kamrájában ágy áll íróasztallal; Kolbenhoffer András polgár házában előlső és hátsó hálókamrát sorolnak fel ágyakkal, ruhatartó ládákkal, de a szoba mellett egy 3. kamra volt 1530-ban; Ulrik pap lakásában a kamrában szakácsnője lakott, 1532-ben. *Házi J.*, Sopron sz. kir. város története. II/1. 355., II/2. 47., 55. Csak tárolásra használt kamrát ritkán említenek.

6/3, 8/6, 9/1, 10/2, 17/1, 21/4, 26/1. helyiségeknél, s ez mindenütt a kikövetkeztethető udvari oldal volt (4. kép). Magam úgy vélem, hogy Sarvalyon a legtöbb helyiség külön, az udvarról nyílt. Egyes alaprajzok elemzése is erre mutat, hiszen a felsorolt esetekhez még valamennyi pince is hozzájárul, mert ezek lejárata is az udvar felé hajlik, tehát az előtte fekvő helyiségen keresztül, kívülről jutottak le ezekbe. Megerősíti ezt a felfogást az is, hogy a népi építészet „nyugati magyar — közép-dunántúli” csoportjában a soros házak minden helyiségébe eredetileg az ereszdoldal felől külön ajtó nyílik.⁸

A lakóházak beosztása; pincés házak

A falu 17 lakóházából 5 volt pincével egybeépítve. Ezeket tartjuk a jellegzetes sarvalyi házaknak, melyek építészeti erősen elkülönülnek a nagyobb számban eddig ismert magyarországi késő középkori háztípusoktól (Kecskemét-környéki, móríci, csúti, mezőkovácsházi, nyársapáti 2–3 helyiséges házak konyhával). Egymással összevetve a sarvalyi házak közös vonásaik ellenére sem egy-egy megoldásúak. Vannak 3, 4 és 5 helyiségre osztottak (itt a pincét és a fölötté feltételezett élelmiszeres kamrát egynek vesszük), ennek megfelelően 17–34–36 m hosszúságúak. A házak tájolása az utcákat figyelembe vevő: arra oromfalával merőleges vagy párhuzamos elhelyezésű. Merőleges fekvésűeknél az 1. helyiség az utca felőli: ebben van a kemence. Párhuzamos elhelyezkedésnél első pillantásra úgy tűnik, nincs értelme előshátulsó helyiségről beszélni. De az ilyen házak (15., 16.) is mutatnak törvényszerűséget: a falu belseje felé mutató helyiség az első, a pince viszont itt is „hátra” kerül. (Kivétel a 17. ház, de ennek udvarát csak DK-ről lehetett megközelíteni, talán ez magyarázza, hogy erre irányított. Esetleg ran-
gossab mivolta is ösztönözte gazdáját az eltérésre.)

A 16. és 26. házat tekintjük a pincés házak alaptípusának. Az 1. helyiség a kemencés lakókonyha, a ház fő helyisége. Ez a legnagyobb (a pince nélküli házaknál is), a legtöbb ház esetében az egyetlen tüzelőberendezés helye. A múlt századi falusi öregek lejegyzett elbeszélései elevenítik fel e lakókonyha⁹ (kemencés ház) szerepét: külön konyha még nincsen, a hatalmas kemencé-

5. kép. 17. ház udvari oldala és tornáca
Abb. 5. Das 17. Haus, Hofseite und Diele

ben (mely a szoba 1/6-át is elfoglalta) fazekakban főznek, padkáján a kihúzott parázson sütnék, a füst a kemence előtt szabadon húzódik fel a padlásra; a kemence mellé és a helyiség falai elé állított padokon alszik a ház népének nagy része.

A lakókonyhák felszereltségéről régészeti adataink egyértelmű képet ma még nem nyújtanak. A sarvalyi ásatás során ebben a kemencés helyiségben nagyon sokfajta leletanyagot találtunk: a szerszámok, fegyverek kis része, néhány kés általában ezekből került elő, de törvényszerűen csak erre a helyiségre jellemző tárgyat nem találtunk. Még leginkább a háztartás kerámiáinak nagyobb része az, amit itt tartottak. Ez arra mutat, hogy a legfontosabb lakóhelyiséget a felszerelés nagyobb részétől mentesíteni kívánták, s még a naponta használt konyhai szerszámok (nyársak, bárd) is néha a kamrába, esetleg a pincébe kerültek. (A lakókonyhában volt a 23. és 26. házban; a tűzhelyes-kemencés harmadik helyiségben, a konyhában a két ilyen fejlődésű házban, 10., 21.; a kamrában a 7., 12., 16. házaknál.)

A 15. háznál a pince előtt további három, a 10. és 17. háznál pedig további négy helyiséget találunk. Érdekes, hogy a helyiségek számának növekedése a 15. ház esetében még mindig nem jelentette az önálló konyha kialakítását, azaz a lakószoba felszabadítását. Ez arra figyelmeztet, hogy a magyarországi népi építészetben a „nyugati magyar ház” fejlődésének menetében az eddig feltételezettektől eltérő ágat is találunk. (Mint látni fogjuk, nem csak a pincés, de a pince nélküli házaknál is a három helyiség még mindig nem jelentette a füsttelenített, fűthető lakószoba kialakítását.) Úgy gondoljuk, a 15. ház nagyobb

⁸ Bátky Zs. rendszerezésében a bejáratok elhelyezése nem tart túl nagy fontosságot. A konyha kialakításával azonban a korábbi megközelítési mód megváltozott, már nem a régi képet mutatja. Gönczi még kiemeli: „A régi lakásoknál minden derékba a tornácra... vezet az ajtó... A kamrák általában szűkek... Mindegyiknek a pitar, illetőleg a tornác felől van az ajtaja. Ablakuk nincs.” Gönczi, i. m. 423., 445. Alaprajzain sincs a helyiségek között ajtó. Ugyanígy: Tóth J., Az Őrség népi építészete. (Bp. 1975) 34. Még a lakókonyha mellé épülő szoba is sokszor külön bejáratú.

⁹ Gönczi, uo.; Tóth J., i. m. 27–32. — Más tájegységnél: Dercsényi D. szerk., Nógrád megye műemlékei (Bp. 1954) kötetben Vargha L., Népi építészet, 104. (3 részre osztott palóc ház.)

kialakítása a megnövekedett létszámú család (nagycsalád?) elhelyezését szolgálta.

Valószínű, hogy a 10. ház 2. helyisége a más falvakban általánosan elterjedt bejárati helyiség: pitvar, ez esetben a szoba és a konyha kemencéjének füstje ezen keresztül húzódva távozhatott a

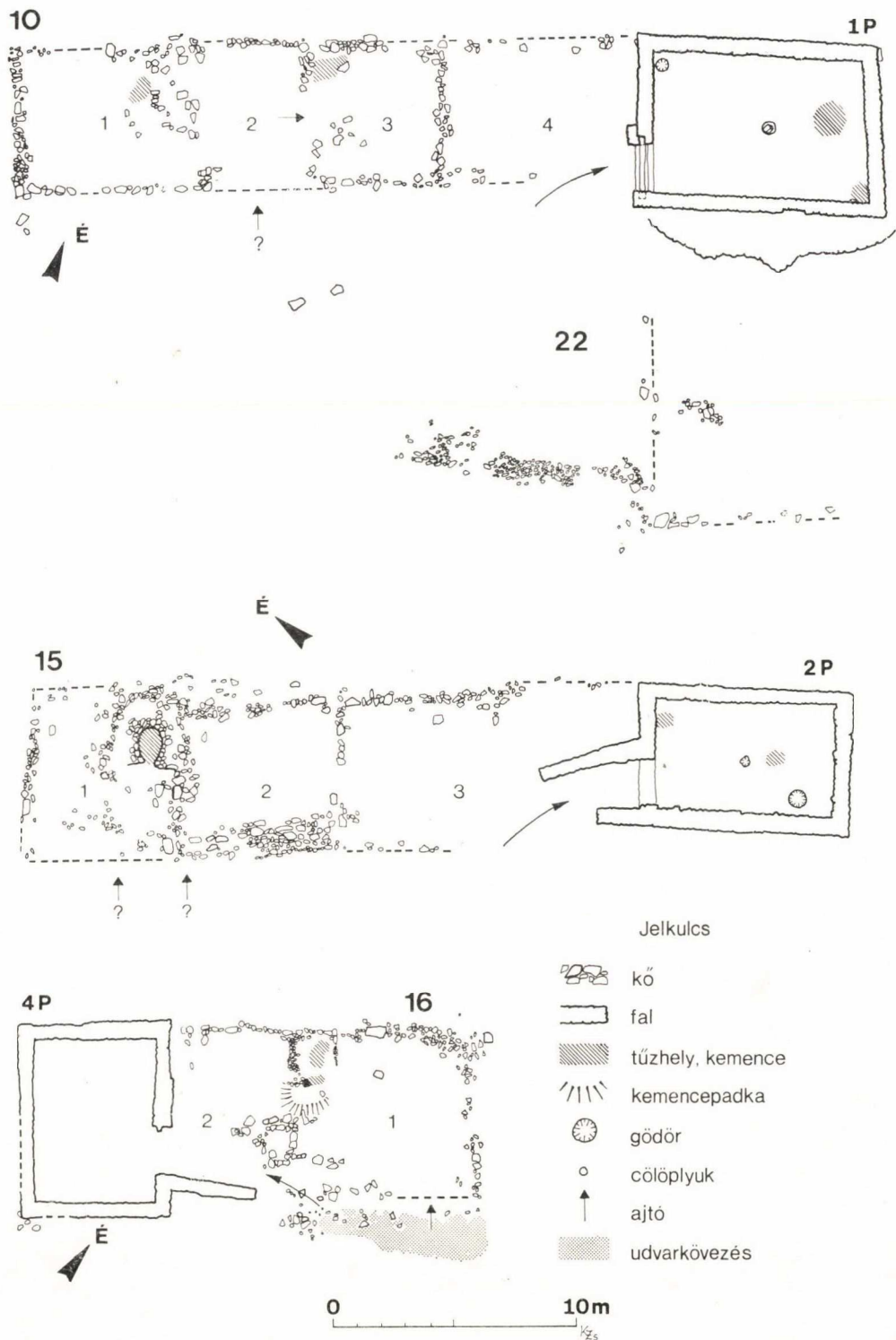
szabadba. (Itt tehát lehet, hogy nem minden helyiség nyílt közvetlenül kifelé, ami a további fejlődés irányába mutat. A két tüzelőberendezés azonban itt sem került egymás mellé!) A 15. és 26. házaknál viszont a 2. helyiségnek ez a más vidéken gyakori előtér, bejáró funkciója nem valószínű.

6. kép. 21. ház 3. helyisége az udvar felől
Abb. 6. Das 21. Haus, der 3. Raum vom Hofe her

7. kép. 17. ház az 1. helyiség felől
Abb. 7. Das 17. Haus, vom 1. Raum her

8. kép. Sarvaly. Pincés házak alaprajzai
Abb. 8. Sarvaly. Grundrisse von Häusern mit Keller

A 15. háznál ugyanis az alapozó kövek éppen a lakókonyha felé zárják jobban a válaszfalat és a 3. helyiség bejárata inkább az udvar felé nyílhatott, hisz ide fordul a pince lejárata is. A 26. háznál jól megállapítható, hogy az 1. helyiség és a

pince az udvarról nyílt, itt a 2. helyiségnek pitvar szerepe ezért nem lehetett. Ezért a 15. és 26. háznál a 2. helyiséget *fűtetlen lakókamrának* tartom, amely a család egy részének hálólhelyeként is szolgált. (Lakhatott itt a fiatalabb házaspár is,

9. kép. Pincés házak alaprajzai
Abb. 9. Grundrisse von Häusern mit Keller

mint az őrségi nagycsaládoknál.¹⁰⁾ A háztartás tehát közös volt. Talán ez magyarázza azt a megfigyelésünket is, hogy a 2. helyiségben általában (a pince nélküli házaknál is) az ősi beosztás esetében leletanyag nem fordult elő: itt ágyak, ruhanemű volt csak elhelyezve.

A pince előtti helyiség egy részét a pincegádor foglalja el (kivétel a 26. ház) és nemcsak ennek tengelyében, de úgy tűnik ez a helyiség hosszabb darabon az udvar felé nyitott volt. Ezért a fészter, szín szerepét is betölthette, a szőlővel rendelkező birtokosok talán itt helyezték el a prést is. A 10. háznál ebből a 4. helyiségből sarló és zablák töredéke, a 16. háznak 2. helyiségéből patkó került elő. Nyitottsága is hozzájárulhatott ahhoz, hogy itt nagyobb számban szerszámot, felszerelést nem tartottak.

A sarvalyi pincés házak további fejlődését a 10. és különösen a 17. ház beosztása mutatja: itt a pince előtt már 4 helyiséget találunk. A 17. háznál bizonyított (és a 10. háznál valószínűsíthető), hogy megszűnt az 1. helyiség (rég lakókonyha) konyha funkciója. Az eredeti lakókonyha szerepét két helyiségre osztják szét, az 1. helyiség most már *szoba*, amely fűthető, de füsttelenített. A 17. háznál itt szemeskályhát állítanak a sarokba és ezt az udvarról tüzelik. (Ez egyben a „kivülfűtős kályha” eddigi első régészeti bizonyítható példája hazánkban falusi viszonylatban.¹¹⁾ A 10. háznál lehetséges, hogy ezt a megoldást követték, de ez nem bizonyos, mert az 1. helyiség sarkában csak csekély mértékű tüzelésnyomok és szétszórt kövek maradtak; a kályha vagy kemence szájának helyzetét sem lehetett felismerni. (Lehet, hogy a 21. házzal megegyező kemencés megoldása volt.) A 3. helyiség sarkában álló kemence bizonyítja, hogy e házban is két helyen tüzeltek. A szoba megtarthatta a hálólhely-rendeltetést, valószínűleg itt is étkeztek. (A 17. házban az 1. helyiségben vaspántos láda állt a K-i sarokban a vasalás tanúsága szerint, vizeskancsó, folyadék-tároló cserépedény és cseréppohár is innen került elő.)

A fűtős-konyha szerepét a 10. és 17. háznál a 3. helyiség vette át: ez által a mindennapi sütés-főzés a 17. háznál önálló helyiséget kapott. Sarvalyi szempontból jellemzőnek — és egyben a máshol gyakori fejlődéstől eltérőnek — az mutatkozik, hogy ez a helyiség most sem lett kisebb, bár mint szokásos, a ház közepére került. (A 10. háznál zárpántok és nyárs, a 17. háznál ajtó- és ládafogantyú, fogaskampó, bögrék, fazekak és kancsó volt a 3. helyiségben.)

A 2. helyiség *pitvarra* csak a 10. háznál alakult, mint előbb említettük. A 17. ház 2. helyisége most már valódi *kamrává* alakulhatott: a gazdaság és kézműves munkák szerszámainak egy részét is itt őrizték, de a szemestermények (búza és rozs) tárolása kismértékben szintén itt történt. (Zömük a pince fölötti *élelmiszeres kamrában* volt. L. részletesebben Parádi N. feldolgozásában.) A padlón észlelhető kis tüzelésfolt talán azt mutatja, hogy egyek még itt is a kamrában háltak télen.

A 17. ház fejlett és egyben gazdag kialakítását mutatja, hogy a 2. és 3. helyiség előtt az udvar felől tornác húzódik. Ez nem a helyiségek elé toldva alakult, amint az Alföldön a 16. sz.-i háznál tapasztalható,¹² hanem a ház főfalán belül választották le. Evvel a helyiségek nem lettek kisebbek, mert itt a szokásosnál szélesebb (8 m) házat építettek. A tornác szerkezeti okok miatt tehát sokkal zártabb kiképzésű és csak a ház középső szakaszán van meg („lopott tornác”), szemben az idézett alföldi esettel, mely kissé összeolvad az udvarral. Tornácunk védett bejáratot biztosított a szobának és lehetővé tette, hogy a konyha ajtaja rossz időben is nyitva legyen, a füst könnyen távozzon. Egyes munkák végzésére (kis köszörűkő feküdt itt), nyáron alvásra is használhatták. Egy kis derékszögben előreugró falra utal néhány kő a bejárata É-i oldalán (szélfogó, gádoros bejárat?). — Az építőanyag kérdésénél említettük, hogy a konyha két válaszfala (a tornác és a 4. helyiség felé) vékony (fonott, tapasztott) fal lehetett, statikai szerepük sem volt. Ugyanezért alkalmazták a ház hossz tengelyében, már a 4. helyiség felől egy gerendatartó ágasfát, amelynek 50 cm átmérőjű cölöplyukát megtaláltuk. Az is lehet, hogy ezt az alátámasztást csak később alkalmazták, amikor az itt húzódó 8 m-es keresztgerenda megroskadott.

Mind a két utóbbi nagy ház esetében a „hajlított vagy görbe ház” kialakítása történt meg: a pincéhez derékszögben csatlakozva további épületrész állt. A 10. háznál istállóra gondolunk (a 22. objektum helyén lóvakaró, patkó, harapófogó került elő). A 17. házhoz ól, pajta, további kamra csatlakozott így L alakban, de az is elképzelhető, hogy más magyarázata van az itt fekvő köveknek. (Mint a 26. háznál, talán itt is az első ház helye ez, bár ez esetben kemence maradványát kellett volna észlelnünk.) Az L alakú ház mellett szól az, hogy a leletek tanúsága szerint is gazdag tulajdonosa volt.¹³

¹⁰ Tóth J., i. m. 14. Benczur J. múlt század eleji gyűjtése.

¹¹ A szemeskályhának kívülről, gyakran folyosóról történő fűtése várakban, városi házakban általános volt és ekkor nálunk is elterjedt szokás. Az alföldi falvakban a konyha felőli fűtést alkalmazták. Sarvalyon a 17. házra a feudális példák hatottak.

¹² Méri I., ArchÉrt 81 (1954) 144. 5. kép: A móríci 1. sz. ház, mely az utolsó periódushoz tartozott. A középső helyiség előtt előreugró szélfogó állt, ehhez a faltól 80 cm távolságra földbe ástott, vékony faoszlopokkal tartott tornác csatlakozott.

¹³ A népi építészet példái szerint az L alakú ház kialakításában két tényezőnek van gyakori szerepe: vagy a telekmélység nem elegendő hosszú, vagy a jómód jele.

A sarvalyi házak második csoportját alkotják az egybeépített pincével nem rendelkező házak. Ilyen 12 volt, ebből 7-nek ismerjük alaprajzát.¹⁴ Ezek is nagy változatosságot mutatnak: 2–3–4 és 5 helyiségből állóak, hosszmeretük így 15–30 m között változó.

A 9. ház az egyetlen, amely két helyiségből állt — de itt fel kell vetnünk azt a lehetőséget, hogy a túlságosan nagynak tűnő 9 m hosszú 2. helyiség esetleg meg volt osztva, csak ennek nem maradt nyoma. Általánosnak tekintjük a 3 helyiséges megoldást (6. és 12. ház, 8. ház első alakjában), nemcsak gyakorisága miatt, de azért is, mert a fejlődés során az igényekhez legjobban alkalmazkodó beosztás volt. Egyben ez a háztípus mutat rokonságot a máshonnan ismert 15–16. sz.-i házakkal (Kecskemét-környék, Móric, Nyársapát, Csút, Csepely), bár azoknál a tüzelőberendezés eltérő megoldása miatt az 1. és 2. helyiség rendeltetése más irányú fejlődést mutat.

E csoportban is az 1. helyiség a *lakókonyha*, belső sarkában elhelyezett nagy kemencével. A lakókonyha helye, kialakítása azonos a pincés házakéval: itt is rendszerint ez a legnagyobb és az utca felől legközelebbi helyiség. A kemence szája mindig a szobában van, az udvar felé néz és erről lehetett a bejárat is. (Csak a 7. háznál került a lakókonyha a 2. helyiségbe, de ennek a terep egyenetlensége volt az oka: az 1. helyiség már a lejtős domboldalra esik, így az udvarból kényelmetlenebb lehetett megközelítése.) A lakókonyhában általában 1 kés, néha 1 fegyver is volt, felszereléséhez egy-egy esetben az itt használt húsvágóbárd (23. ház), illetve kőmozsár (7. ház) tartozott. Néha szerszám (sarló, fűrő) is volt itt, sőt kocsisvasalás is, ami már nehezebben magyarázható. A kerámia csekélyebb mennyiségű volt, mint a többi helyiségekben.

A 2. helyiséget tekintjük a *lakókamrának*. Erre a felhasználásra utal a 6. háznál itt kés és olló, a 12. háznál pedig a bronz övszorító. A valódi kamra szerepét tölthette be a nagyobb házaknál a 3. helyiség (6. és 12. ház). Azonos felhasználást tulajdonítanak a Kecskemét-környéki falvak házainál és Móricon e harmadik helyiségnek.¹⁵ A 7. háznál kivételesen az 1. helyiséget vették igénybe e célra. A fémtárgyak legnagyobb része e kamrából került elő: késeken kívül szerszámok (a 6. házban fűrő, véső, olló; 7. házban fűrő, olló; 12.

házban húsvágó bárd, balta, köszörűkő), gazdasági eszközök (7. házban sarló, kasza tartozékok, zabla, lánc; 12. házban lóvakaró), néha még fegyver is volt (a 6. házban nyílhegy és sarkantyú; 7. házban kopja). A kamrában tartott zárható ládára utalnak egyes leletek (7. házban ládafogantyú és zárlemezek; 12. házban hurkosszegből lógó lakat). A cserépedények nagyobb része is a kamrában állt, részben élelmiszereket is tarthattak ezekben (12. házban hat fazék és két bögre volt itt).

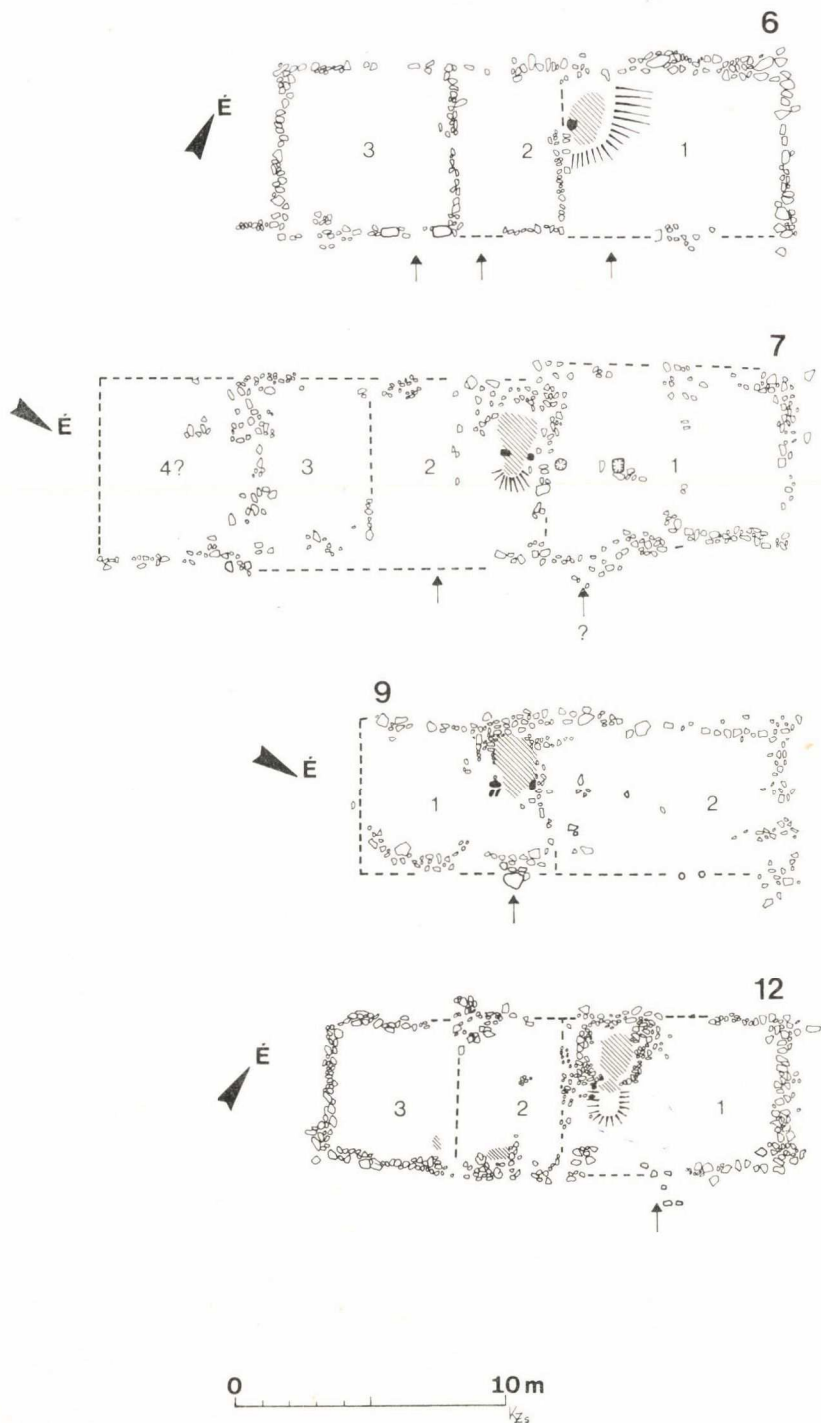
A 8. ház eredetileg ugyanilyen 3 helyiséges ház volt 18 m hosszúsággal, de egy idő múlva a ház végéhez építettek még további két helyiséget (ásatási számozásunkban 5–6. A 2. sz. helyiségről kiderült, hogy nem tartható önállóan). Feltételezhető, hogy a bővítésnek a család számbeli gyarapodása és valamelyest gazdagodása volt kiváltó oka, új lakótelket ügylátszik nem tudtak vásárolni a faluban. (Ez a falu és földjeinek korlátozott kiterjedésére is utal, amiből feltételezhető, hogy a lakosság számbeli gyarapodásának egy része kénytelen volt elköltözni.) A házat valószínűleg további kamrával és istállóval bővítették. A 4. helyiségben kis tüzelőfoltot észleltünk, ez utal arra, hogy ezt már lakókamrának használták és ritkábban tüzet is gyújtottak benne. (A 4. helyiségből kés és ár, az 5.-ből káposztaszelővé alakított kaszatöredék, a 6.-ból kés és rugós szárú olló¹⁶ került elő.)

A 21. ház 4 helyiséges, beosztása azonban rendhagyónak tekinthető. Az 1. helyiség lehetett eredetileg itt is a lakókonyha, nagyméretű kemencével. Talált azonban Parádi N. a 3. helyiségben egy elkerített második tüzelőhelyet is a padlószinten. Kövekkel szegélyezett formája, erős átégett tapasztása mutatja, hogy nem a gyakori ideiglenes tüzelőhely volt, hanem rendszeresen használt kemence (vagy nyílt tűzhely?). Húsvágó bárd is került elő innen. Ezt a beosztást avval magyarázzuk, hogy itt is megindult az a fejlődés, amely a 1. helyiséget a konyha funkciótól — és így az állandó füsttől — mentesíteni akarta. Ebben a faluban, mint látjuk, ritkának tekinthető a kályhas-kemencés megoldás és ezért nem is ezt (az Alföldön törvényszerű fejlődési irányt) választották. A régi típusú kemence az 1. helyiségben továbbra is megmaradt, de most már a naponkénti használatból felszabadult, elegendő volt télen (talán még kenyérsütéskor?) fűteni. A mindennapi *konyha* funkcióját a 3. helyiség töltötte be (illetve vette át az átalakításkor: rövidebb élettartamára mutat, hogy sokkal kevesebb megújított sütőfelület-tapasztása volt, mint az 1. helyiség kemencéjének). A 4. helyiség kamra vagy

¹⁴ A csak részben ismert, teljesen fel nem tárható négy ház esetében is megállapítható, hogy nem volt pincéjük, mert ez a terepen kirajzolódna.

¹⁵ Méri, i. m. 143., 146.: „Inkább lakóhelyül is felhasznált kamraféle lehetett, mint istálló.” — Papp L. és Szabó K. a harmadik helyiséget még istállónak tartották, de ezt nem lehet bizonyítani. Bálint A., Dolg 15 (1939) 149.: A mezőkovácsházi 15–16. sz.-i ház 3. helyiségét fűszernek tartja. Itt szekerce és méceses került elő. Valószínűbb, hogy kamra, egy itt elhelyezett négyzetes gödör is erre mutat!

¹⁶ A feldolgozásokban gyakran birkanyíróollónak nevezik ezt a típust. Kisméretű megoldással azonban általánosan elterjedt volt használata az egész középkoron át háztartási célokra, amit ábrázolások is bizonyítanak. Sarvalyon birkatartással az állatesontok alapján (dr. Matolcsi J. feldolgozása) nem foglalkoztak.

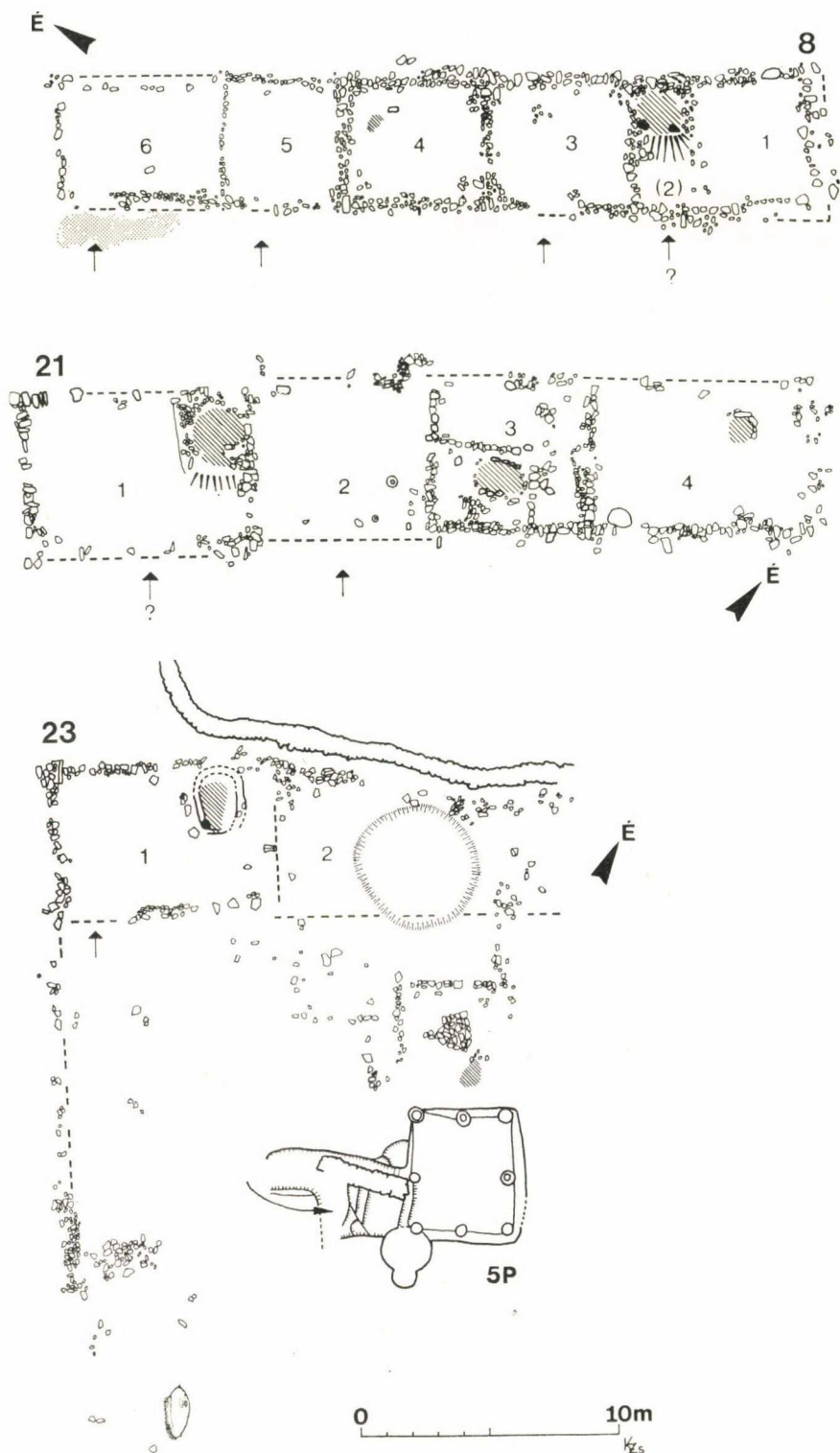
10. kép. Kamrás házak alaprajzai
Abb. 10. Grundrisse von Häusern mit Kammer

istálló lehetett. Előbbire utal a fémtárgyak nagy mennyisége (lakat, két lakatkulcs, véső, fűrő, súly), utóbbi szerepet a nagyszámú patkó, a járomszög és keréktengelyszög jelezheti. A padlón itt ideiglenes használatú kis nyílt tűzhely volt, ami mindkét szerep esetében elképzelhető, hisz a család egy része (istálló esetében a gyakorlat szerint a fiatal legények) itt alhatott. Bizonytalan a 2. helyiség rendeltetése; az alapozáskövek hiányából

arra következtethetünk, hogy részben nyitott helyiség volt, bár a népi építészet tanúsága szerint az ilyeneknek helye az épület végén van. Egyes háztartási munkákat itt végeztek, erre mutat ennek a helyiségnek padlójába sülyesztett kőmozsár. A leletek alapján a ház gazdái számára a földművelés, a szőlő- vagy a kertgazdálkodás (kapa) és az állattartás egyaránt fontos volt (marha- és lócsontok).

A késő középkori faluban fekvése alapján a 23. ház, illetve telek volt a legrangosabb, de leletanyaga szerint is a három leggazdagabb ház sorába tartozott. Sajnos pontos beosztását, hosszát rongáltsága miatt nem ismerjük. (Köveinek nagy

része szétszórtan feküdt és egy beásott gödör — fakitermelés vagy kutatás nyoma — is zavarta.) Úgy tűnik, ez is legalább 3 helyiséges lehetett: hossza legkevesebb 20 m volt. Itt is az 1. helyiség a kemencés. Az udvar területén talált kályha-

11. kép. Kamrás házak alaprajzai
Abb. 11. Grundrisse von Häusern mit Kammer

szemek és mázatlan kályhacsempék azonban azt bizonyítják, hogy egy másik helyiségben kályha állt! (A többfajta kályhaszem és csempe bizonyossá teszi, hogy legalább két egymást követő kályha volt a 15. századtól a 16. sz. elejéig.) A sarvalyi pincés házak megoldásaitól eltérve a 12. és a 23. háznál a pince külön állott, az udvarban *a ház előtt*. A pince és a ház között jelentkező építésnyomok (derékszögű kősor) és egy lekövezett felület, mellette tüzelésfolttal arra vall, hogy itt valamiféle nyári konyha lehetett. Elképzelhetjük ezt különálló helyiségnek is, de a pince földszinti, kiemelkedő helyiségéhez toldott épületként is. Utóbbi esetben ennek az udvarnak beépítése is a hajlított (L alakú) ház kialakulása felé mutat.¹⁷

Ez a ház gazdagabb nemes vagy talán a plébános háza lehetett.¹⁸ Építésmódjában még egy jellemvonás különíti el a többi háztól: csak itt találtunk az udvar elülső, az utca felé forduló Ny-i oldalánál bizonyítható kerítésnyomokat mintegy 17–20 m hosszúságban lerakott alapkövek formájában. A kerítés a ház elülső oromfalának vonalában húzódott és eszerint ez a belső telek legkevesebb 20–22 m szélességű lehetett, de a 10. ház távolságát tekintve elérhette a 35 m = 12 királyi öl szélességet is. (Máshol a faluban kerítésre, árokra, sáncra utaló nyomra, birtokhatárokra nem bukkantunk.) A ház 1. helyiségéből kések, húsvágó bárd, vascsat, 2 sarló, cserépedények származnak, az udvarra kidobott szemétből többek közt vasnyárs és 15. sz.-i kard- vagy szablya-markolatgomb; nagyjából a kamra feltételezett helyéről pedig fűró. A máshol is gyakori marha-, sertés- és lócsontok mellett csak itt volt a faluban tyúk. Ez a többi lakostól kismértékben eltérő szokásra utal.

Kronológia

A feltárt sarvalyi lakóházak megépülésének pontos idejét nem ismerjük. A házak zöméről feltételezhető, hogy már a 14. században felépültek (1. pince, 5. pince, 6., 15. és 26. ház korai leletei), nem bizonyos azonban hogy valamennyi a reánk maradt alaprajzi formát mutatta. Kisebbség változtatásokat — ha ilyenek történtek — nem tudunk a maradványokról leolvasni. Az azonban látható, hogy már ezek a házak sem csupán egyetlen típust képviselnek. A 15. sz.-ban már a legtöbb ház a megismert formájában állhatott. Erre mutatnak a kemencék sokszoros átépítései (12. háznál 8 sütőfelület-tapasztás, 7. háznál 6, 23. háznál 4 stb.) és az a körülmény is, hogy a boronafalas építkezésnél a ház életkora nagyon hosszúra

nyúlik (a népi építkezés emlékei szerint a 150–200 éves faházak sem ritkák). A 8. és a 26/12. háznál bővítés illetve teljes átépítés mutatható ki, ez is hosszú időre vall. Utóbbi esetben a tájolást is megváltoztatták. (Talán hasonló tájolásváltást is jelentő átépítés történt a 17. ház esetében, de erre bizonyítékunk nincsen. A pince ferde csatlakozását a későbbi házhoz ez magyarázná.) A 26. háznál a korábbi két helyiség + pince beosztást hagyták el az új, háromhelyiséges ház érdekében, különálló pincét építve. Ez a változtatás még a 15. sz. folyamán történt, hiszen az új ház kemencéjét is sokszor megújították, tehát hosszú ideig használták.

Úgy tűnik, a pincével egybeépített háztípus lehetett a faluban a hagyományos megoldás (legalább is a szőlőbirtokosoknál), ennek elhagyása során választották az előbbi esetben a korszerűbb megoldást: a ház bejárati oldala elé helyezték a pincét. Jellemzőnek tartjuk, hogy ez esetben a tájolást is elfordították: az útra merőleges beépítés helyett az úttal párhuzamos épült. Korábban rámutattunk arra, hogy az ilyen tájolás-változtatás a középkori magyar falvakban a városi építészet divatjának hatására kezd elterjedni.¹⁹ A sarvalyi példák szerint itt már korábban megkezdődött egy ilyen folyamat (6., 16., 17., 12. ház), ebben a külsőségekre többet adó kismemesi életforma is szerepet játszhatott.

Fejlődéstörténet

Ha a sarvalyi házaknak a magyar építészet-történet egészében elfoglalt helyét akarjuk megismerni, úgy a népi építészet fejlődéstörténeti kérdéseit kell szemügyre vennünk. Először az alapvető táji csoportok és köztük a helyileg is legközelebb álló „nyugati magyar ház” alakulását, jellemzőit foglalkozunk össze a néprajz beosztása alapján, majd kiegészítjük ezt a legújabb építészeti kutatás eredményeivel. Végül saját ásatási adatainkat szembesítjük és a sarvalyi házak fejlődésének menetét, variációit adjuk.

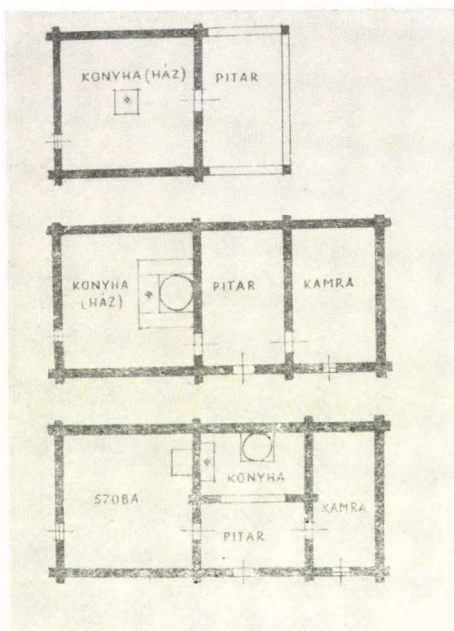
Bátky Zsigmond a néprajz sokévtizedes anyaggyűjtésére támaszkodva 1933-ban adta közre a magyar népi építészet rendszerezését, a falusi lakóház fejlődését. Beosztásában ötfajta — területi egységet is jelentő — típust különböztetett meg: a keleti magyar (erdélyi), a déli (alsó-dunántúli), a nyugati (közép-dunántúli), az északi és a középmagyar (alföldi) háztípusokat. Az öt típus lényegében két ősi alapformára utal vissza: az első kettő az egysejtű, szabad tűzhelyes házból fejlődik (mely 2 helyiséges formájában már átveszi a második alaptípus kemencéjét is), a másik három pedig az egysejtű kemencés házból (amely fejlődése során szervesen, önmagából alakítja ki a második helyiség esetében a szabad tűzhelyet is).¹⁹

¹⁷ Az L alakú házak beosztásáról: Tóth J. i. m. 38–39. Őrségi példánál azonban ebbe a hátsó részbe istálló, pajta épül, bár egyik esetben a pince-kamra is itt van (i. m. 74. kép, Farkasfa).

¹⁸ A falu gazdasági-társadalmi képére utaló adatokat a monográfia VIII. fejezetében értékeltem. Ezek szerint kismemesi falu lehetett három küriában tehetősebb tulajdonosokkal. (17., 23. és 12/26. ház.)

^{18a} Holl I., Acta ArchHung 22 (1970) 378.

¹⁹ Bátky – Györffy – Viskó, i. m. 172–194.

12. kép. A nyugati magyar ház fejlődése Bátky alapján (Tóth J. 1961)

Abb. 12. Entwicklung des „westungarischen“ Hauses, nach Bátky (J. Tóth, 1961)

A rendszerezést lényegében a további kutatás is követte, gazdagabb példatárral, a fejlődés egyes kérdéseinek árnyaltabb bemutatásával és legutóbb egy hatodik típus (északkeleti magyar, Felső-Tisza-vidéki ház) felvetésével.²⁰

Bátky osztályozása a ház belső tagolódására és főleg a tüzelőhelyek fajtáira, alakulásának rendjére támaszkodik. A következtetésre alkalmas példái azonban majdnem teljes egészében az utolsó 100–150 év építészetén alapszanak. Egy régebbi kor állapotának megismerésére csupán Papp László ásatási eredményei álltak rendelkezésre. Így a néprajz általános kutatási módszerét használta: „...a kezdetlegesebb — a sokszor csak gyanítható, vagy a mai helyzetből még kikövetkeztethető — formákból indulunk ki és a fejlődés valószínű útját igyekszünk követni...”, írja.²¹ A házfejlődés egyes fokozatait így inkább a visszakövetkeztethető alakulás, a logikai rend szabja meg, amelyhez nincs történeti támpont. A kutatás akkori helyzetében a legfontosabb az volt, hogy a meglévő népi építészetet lehessen rendszerezni és egyben magyarázni.

Bátky rendszerében az ősi egysejtű ház mind-egyik fejlődési ágban a bejárat felől bővül, az ereszt bekapcsolva, fallal kerítve válik kéthelyiségessé. Ebből a második helyiségből (ereszt-pitvar) lett lassanként konyha, nyílt tüzelővel.²² A pitvar mellé azután egy harmadik helyiség kapcsolódik

(kamra). Ebben a rendszerben a bejáró szerepét mindvégig megőrzi a pitvar, s ennek szabadba nyíló ajtaja miatt a füstös konyha is ide kerül, vagy ennek hátsó részéből választódik le. Lényegében hasonló fejlődést feltételezett Bátky a kemencés nyugati (közép-dunántúli) magyar ház esetében is. A nagybodás során a kemence szája előtti tűzpadot elválasztják, áttelepítik a pitvarba, így abból konyha lesz; a kemence most már szájával erre fordul, kívülről fűthetik és a korábbi lakókonyha füsttelen szobává alakul. A szoba kemencéjét később kályhával cserélik fel. Ezt az elképzelést lényegében még a közelmúlt építészettörténete is elfogadta²³ (12. kép).

A népi építészeti legújabb kutatása során a házak szerkezeti vizsgálatai (így pl. a skanzenek számára kijelölt házak szétbontásának lehetősége) új eredményekre vezettek. Az Őrségben és Göcsejben kimutatták a régi lakókonyhák átépített maradványait.²⁴ Egyes házak elemzésekor a fejlődés más útja rajzolódott ki. Tóth János új összefoglalása szerint a lakókonyha melletti pitvar lakókamrává alakult át, a kemence és tűzpadja a régi helyén maradtalakókonyhában (a pitvar felőli falnál), a bővítéssel épített új szoba a lakókonyhának ellentétes másik oldalánál (azaz elől, az utca felé) épült fel.²⁵ A konyha a későbbiekben egyre kisebb lett, majd megosztásával előtte bejáró-pitvar alakult²⁶ (13. kép).

Az újabb vizsgálatok szerint tehát a pitvar kialakulása és fejlődése itt más jellegű, mint pl. a középmagyar (alföldi) ház esetében: nem őrzi valamiféle régi bejárat szerepét! Bátkynál a nyugati magyar ház szobájának ajtaját csak azért helyezik át (később) a tornác felé, hogy az új konyha füstje ne juthasson be és a kamrának is később vágnak kifelé ajtót.²⁷ Az új eredmények azonban Gönczi leírásait igazolják: minden helyiség kifelé nyílt, s csak a régi elrendezést elvesztő új keveréktípusoknál hagynak fel evvel a megoldással.

Sarvaly középkori lakóházai a népi építészeti nyugati magyar házhoz állanak a legközelebb. A fentebb ismertetett fejlődési rendszert mégsem lehet maradék nélkül házainkra illeszteni. Ennek véleményünk szerint két alapvető oka lehet. Egyrészt a nyugati magyar ház sokévszázados fejlődése során kialakulhattak olyan táji alcsoportok, amelyek egyes megoldásaikban eltértek. A török hódoltság pusztításai, a falvak maradék lakosságának áttelepedései, majd az elszegényedett családok visszaköltözése közben a hagyományos építkezés egyes eredményei, háztípusai feledésbe merültek, vagy egyszerűen nem volt rájuk szük-

²⁰ Tóth J., Népi építészettünk hagyományai. (Bp. 1961) 202.

²¹ Bátky, i. m. 174. — A népi építészeti egyoldalú vizsgálatának kritikája: Gunda B., A népi építkezés kutatásának módszere. MTA (II) 3–4 (1954) 73–93.

²² Bátky, i. m. 171–174.

²³ Így még 1961-ben is: Tóth J. i. m. 281. kép, 176.

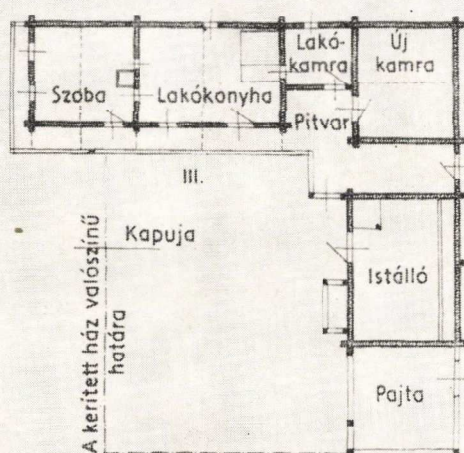
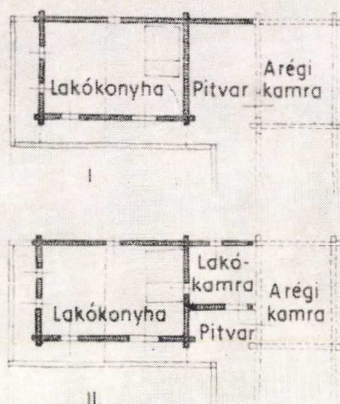
²⁴ Barabás J., Füstősház Zalában. Ethn 80 (1969) 333–346.

²⁵ Tóth J., Az Őrség népi építészete. (Bp. 1975) 34.

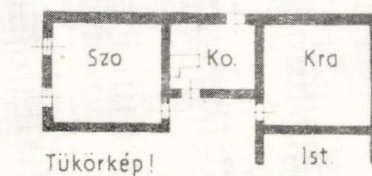
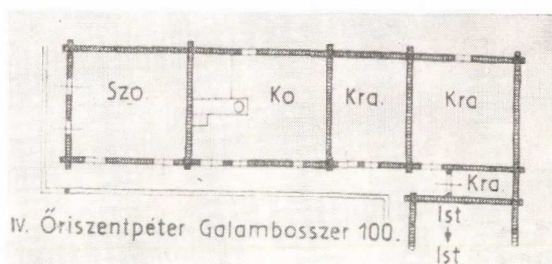
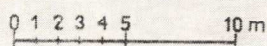
²⁶ Tóth J., uo. 54. kép fejlődési sora.

²⁷ Bátky, i. m. 201. „A külön ajtók rendszere e szerint újabb fejlemény.”

Sl. Felsőszenterzsébet, Petöfi u. 14. Józsa ház fejlődése
F. T. J.

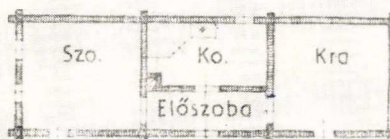
A felsőszenterzsébeti lakókonyhas ház fejlődése

V. Kondorfa Bucsa hegy 287 sz

VI. Órisziget 22 sz. 1846 ép

VII. Domonkosfa 45

13. kép. A nyugati magyar ház fejlődése (Tóth J. 1975)
Abb. 13. Entwicklung des „westungarischen“ Hauses (J. Tóth 1975)

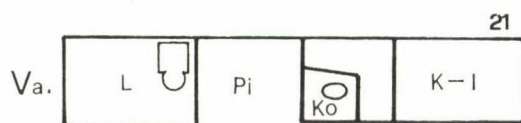
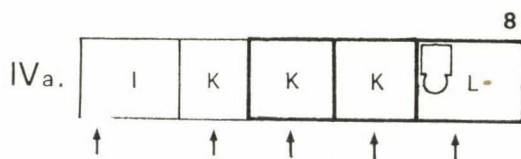
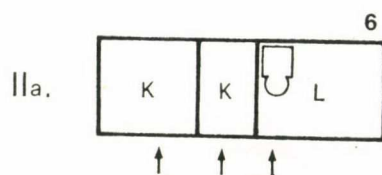
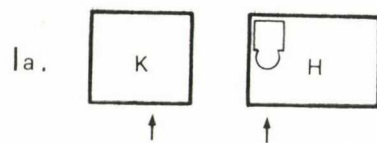
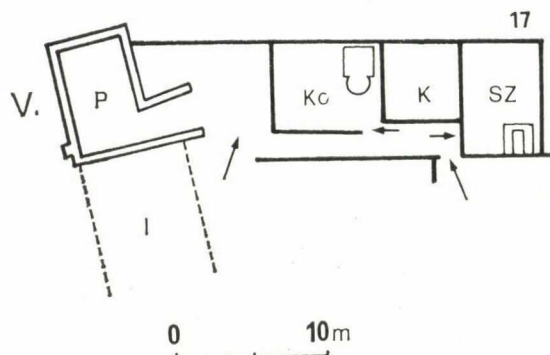
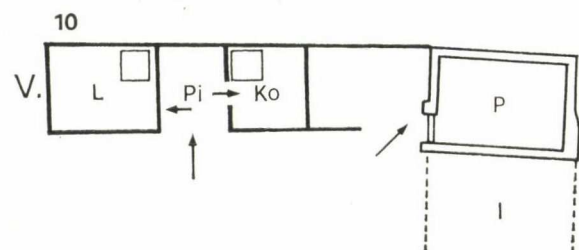
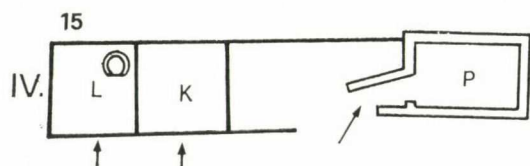
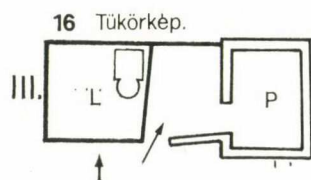
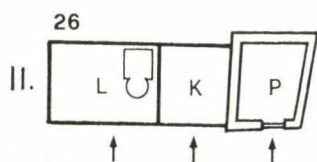
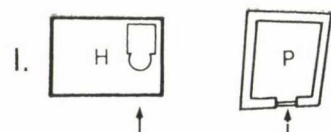
ség az új viszonyok között. Másrészt a népi építészeti kutatása ebben az országrészben csak a még fennálló — s így régiségük ellenére is viszonylag újabb — házakból vonhatta le következtetéseit. Az ilyen házak azonban az ősi megoldásokat egyes részeikben megőrizve további alakulásukkal, bővítésükkel nem tükrözik okvetlenül az eredeti fejlődés útját, egyes állomásait. A 18–19. sz.-ban óhatatlanul olyan megoldások, hatások is gyökeret vertek, amelyek nem a saját fejlődésből eredtek.

A pincés házak fejlődési sorának elején fel kell tételeznünk azt az ősi (Árpád kori?) típust, amidőn a földfelszínre épült ház még egyetlen kemen-cés helyiségből állt. A gerendarakásos ház mellett különálló kis épületként helyezkedett el a kamra, alatta kisebb lemélyített pincével (14. kép I.).²⁸

A pince földbe vájt falát kezdetben fazsaluzás boríthatta, a kőben gazdag vidékeken ezt válthatta fel a szárazon rakott kőfal, amely azonban fából ácsolt felső részt, gabonáskamrát tartott. — A ház mögött különálló pincés kamrának ismerjük régészeti bizonyítékát V. Nekuda mörvaország-faluásatásából, bár ott egy más jellegű lakóház-típus tartozéka.²⁹ Egyező viszont a fejlődés menete:

²⁸ Az ősi boronaház eredete minden bizonnyal visszanyúlik a honfoglalás korát megelőző időkre, az erdős vidék övezetébe.

²⁹ Nekuda, V., Pfaffenschlag. (Brno, 1975) VIII. és XI. ház, 60., 65. kép. Egyező a kamrának az a jellemvonása is, hogy részben földbe mélyített, fala kőből épült (ott teljes magasságban). Szerző szerint az építkezés kezdete a 13. sz. végére tehető, a pusztulás 1423–1432 körül. A külön kamra tehát még a 13. sz. végén itt el, illetve egyes esetekben tovább is használatos.

H – Ház	Haus
L – Lakókonyha	Wohnküche
K – Kamra	Kammer
P – Pince	Keller
SZ – Szoba	Stube
I – Istálló	Stall
Pi – Pitvar	Flur
Ko – Konyha	Küche

14. kép. Sarvalyi háztípusok fejlődési vázlata
Abb. 14. Entwicklungsskizze der Haustypen von Sarvaly

a továbbiakban ott is hozzákapcsolják a házhoz. De a népi építészetben is fellelhetők ezek az élelem-tároló-kamrák, külön építve, vagy egy fejlettebb fokon már a házhoz igazítva.³⁰

A fejlődés második lépésőjén a kamrás pincét a házhoz építik. Ennek legegyszerűbb módja az, hogy a már meglevő két épület közötti eddig nyitott területet falakkal zárják le. Így egy további kamra (ez nyilván elsősorban lakókamra) jön létre, amely a család bővülő létszámának ugyanazon fedél alatt ad helyet. *Valamennyi helyiség az udvarra nyílik.* A továbbiakban már ezt a megoldást vehetik alapul az újonnan épített házaknál is. Sarvalyon ilyennek tekintjük a 26. házat. Újabb kormeghatározási támpontokig ezt a fejlődési fokot falusi viszonylatban a 14. sz.-ra tesszük (14. kép II).

A következő lépésőben a pince előreugró bejáratát a ház felé fordítják. Talán az időjárástól, csapadéktól-fagytól óvják így jobban. Később ez a megoldás lehetett a kedveltebb (III.).

Mivel a pince befordításával az előtte álló helyiség funkciója részben megváltozik, logikus továbbfejlődés a IV. szakasz, ahol a lakókonyha és lakókamra után kapcsolódik ez a gazdasági célokra jól felhasználható harmadik helyiség. Ilyen a 15. ház. Evvel egy rendkívül fejlett 3 + 2 (pince és fölötte kamra) helyiséges háztípus alakult ki, amely differenciált megoldása mellett még mindig őrzi az ősi kemencés lakókonyhát mint legfontosabb helyiséget (14. kép IV.).

A továbbiakban a fejlődés többirányúvá ágazik. A nagy létszámú és gazdagabb családoknál eljutnak a különválasztott konyhához. Ez a 3. helyiségben van, nem pedig a szoba vagy lakókonyha mellett, mint máshol. (Ez az egyik feltűnő különbség a népi építészet nyugati magyar — közép-dunántúli házaival szemben.) A 10. háznál új elem még (ha helyesen magyarazzuk) a 2. helyiség pitvarszerű használata. A gazdag 17. háznál megjelenik hazai feudális-városi hatásra a szemeskályha és evvel a valódi füsttelen szoba. A konyha kemencéje alakjában, helyében még mindig a régi lakókonyhák megoldását és nagyságát őrzi, most sem válik alárendelt szerepűvé. Talán a ház asszonyának rangját, fontos szerepét tükrözi a nagy helyiség is. A tornác hasznossága mellett a rangos család jelzője is. További támpontokig e fejlődési fok megjelenését a 15. sz.-ra tesszük (V.).

³⁰ A morvaországi ásatási eredmények alapján ezekkel párhuzamba állítja a dél-csehországi falusi kamrákat: Skabráda, J., *Archaeologia Historica* 3 (1978) 355–369. Kiemeli, hogy ezek szerkezeti különbségei még akkor is megmaradnak, amikor már a lakóházzal egybeépülnek. Így külön kő-oromfaluk van, egyeseknek tetőfedése alatt pedig egy második, agyaggal betapasztott teteje a tűzveszély ellen. Nem említi azonban, hogy az ilyen kőkamráknak az osztrák középkori feudális építészetben és a burgenlandi Őrség népi építészetében párhuzamai találhatók. Sopron 14. sz.-i lakóházaiknak egy csoportjánál kimutatta hatásukat: Dávid F., *Magyar Műemlékvédelem* 5 (1970) 117–120.

A sarvalyi házak másik — kamrás — csoportjának fejlődése is hasonló úton járt, az előzővel párhuzamosan, avval együtt élve. A különbséget a már jelzett termelési különbözőségek okozták. Az ősi alak itt is az egysejtű kemencés felszíni boronaház, mögötte az udvaron különálló ácsolt kamrával (Ia.). — Elképzelhető, de Sarvalyon nem teljesen bizonyítható, hogy a kéthelyiséges lakóház e kettő egyesítése, közvetlen kapcsolása után jön létre (9. ház?). — A ház és külön kamra továbbfejlesztése a közbülső helyiség beiktatása, ez hozza létre a jellegzetes háromosztatú lakókonyhás házat: közepén lakókamra, hátul az élelmet, felszerelést tároló kamra. Valamennyi helyiség az udvarról külön nyílik (IIa.). Kialakulása valószínűleg a 14. sz.-ra tehető, a 15. sz.-ban már gyakori megoldás. Fejlődési szempontból közel áll a közép-európai népi építészet 3 osztatú háztípusához (lakókamrás ház), amely Magyarországon kívül Szlovákia, Morvaország, Csehország, Lausitz (NDK) és Szlavónia egyes vidékeire is jellemző. Ugyanakkor jelentős eltérés, hogy utóbbiaknál a bejáratok mindig a középső helyiségből nyílnak, ez tehát pitvar, melynek hátsó része alakul konyhává.³¹

Az egy telken élők létszámának gyarapodásával, ugyanakkor továbbra is közös háztartásával magyaráztuk a következő fejlődési fokot, a háromosztatú ház egyszerű bővítését. Ennek Sarvalyon egy 5 helyiséges megoldása bizonyítható, továbbra is egyetlen lakókonyhával, de két lakókamrával és 1–1 kamrával és istállóval (14. kép IVa.). Valószínű, hogy egy ilyen házban nagycsaládi szervezetben jóval többen éltek (és valószínűleg szegényebben), mint a körülbelül hasonló nagyságú pincés 15. házban. Külsőre sokban hasonlíthatott a zalai hosszúházakhoz. (Ezeknél azonban a kis-családok már önálló háztartást és konyhát alakítanak ki maguknak: az elszakadás a közös fedél ellenére is megkezdődik.)

Ugyanúgy, mint a pincés házaknál, a kamrás házaknál is csak ritkán jutottak el a külön konyha létesítéséig. Csak a 21. ház családja választotta ezt a megoldást. Azt, hogy ez az itt hagyományostól mennyire eltérő, mutatja a háznak egyébként is másfajta beosztása. Ugyanúgy, mint a 10. háznál, a 2. helyiség pitvar (elől talán teljesen nyitva) és a 3. helyiség alakul konyhává, illetve ennek egy részét kerítik el e célra. Továbbá is megmarad a régies lakókonyha nagy kemencéjével. Mivel e helyiség szélessége kissé meghaladja a többiét (mintegy 40 cm-el, egy falvastagsággal ugrik előre az udvar felé), elképzelhető, hogy a ház régi lakókonyháját meghagyták és egy átépítés során változtatták meg a ház többi részének

³¹ A háromosztatú lakókamrás ház (Wohnspeicherhaus) cseh és szlovák elterjedéséről: Prazák, V., *Közép-Európa népi építkezésének néhány fejlődéstörténeti kérdése. Műveltség és Hagomány* 1–2 (1960) 293–304. — Lausitz példája: Nawka, B., *Létopis* 19 (1976) 125–138. Ez fából épült, kamrája alatt pince is van. — A szláv kemencés ház fejlődéséről l. még: Gunda B., i. m. 80–82.

addig hagyományos beosztását. (Hogy ez milyen volt, arra nincs elegendő támpont.) Az átalakulás ennél a háznál legkésőbb a 15. sz. végén, 16. sz. kezdetén már bekövetkezett (Va.).

Összefoglalás

A Sarvalyon feltárt késő középkori házak új, eddig nem ismert lakóház típusokkal és variációkkal gazdagítoták ismereteinket. Elemzésük alapján bizonyítható, hogy a többszattú, különböző rendeltetésű helyiségekből álló falusi lakóházak a 14. sz.-ban már gyakran használtak. (Más falvaink ásatási adataiból ezt eddig csak a 15–17. sz.-ról tudtuk.) A 14. sz. végének írásos forrásanyagában

a magyar falvak házainak említésekor³² feltűnik a fűtött szoba (*stuba*), kamra (*camara*), pitvar-tornác (*pretorium*)³³ és a pince (*cellarium*), sőt a konyha (*coquina*) is, de az ilyen adatok nagyon ritka előfordulása miatt pusztán ezekből általános érvényű következtetést levonni helytelen lett volna. (Az ilyen fajta említések egyébként is főleg értékesebb telkekről, gazdag nemesi kúriákról szólnak, melyeknél a ház sokrétű tagozódása előbb valósulhatott meg.) Sarvaly példája szerint az itteni regionális háztípusnál ezek a helyiségek már a kismesek házainál is kialakultak, a valamivel tehetősebeknél a borospince már általános volt, később pedig a konyha használata is kezd terjedni; a tornác viszont csak kimondottan gazdag kúriánál valósult meg.

Holl Imre

DIE MITTELALTERLICHEN WOHNHÄUSER VON SARVALY

Auszug

Zwischen 1969–1974 wurden als Reste des mittelalterlichen Dorfes Sarvaly (Kom. Veszprém) eine Kirche, 17 Wohnhäuser (davon 4 nur in Spuren), 2 separierte Keller, 3 Wirtschaftsgebäude und eine Schmiede erschlossen. Die Kirche wurde spätestens im 12. Jh. erbaut, die Spuren des dazugehörenden ersten Dorfes sind uns nicht bekannt. Das spätmittelalterliche Dorf ist wahrscheinlich im 14. Jh. an der jetzigen Stelle entstanden und hat sich in der ersten Hälfte des 16. Jhs entvölkert. Im Falle einiger Häuser kann nachgewiesen werden, daß sie niedergebrannt sind, jedoch wurden die meisten Häuser von ihren Bewohnern noch vor dem Auflösen des Dorfes geräumt.

Die ausführlichen Beobachtungen sind in der Monographie der Ausgräber festgehalten; vorliegend wird nur die Auswertung der Wohnhäuser gegeben.¹

Das Baumaterial bestand – unseren Beobachtungen nach – vorwiegend aus Holz (in Blockbautechnik), unter die unterste Balkenreihe wurden amorphe Basaltsteine auf die Erdoberfläche gelegt. Die Reste dieser zeichnen sich unter der Humusdecke an der Stelle der einstigen Häuser ab. Die Aufschüttung – Kulturschicht – ist kaum einige cm dick, sie beträgt bloß bei den niedergebrannten Häusern 15–20 cm.

Sämtliche Wohnhäuser waren mehrteilig: sie bestanden aus 3–4–5 Räumen. Die Feststellung der Funktion der einzelnen Räume stößt oft an Schwierigkeiten und nur durch das Gesamtergebnis der Beobachtungen sämtlicher Häuser und die ethnographischen Analogien⁶ kann sie gewissermaßen geklärt werden. Übrigens dienten einzelne Räume in den mittelalter-

lichen Wohnhäusern mehrfachen Funktionen, die Separierung ging nur stufenweise vor sich.

Von 17 Wohnhäusern waren 5 mit dem Keller zusammengebaut. Diese sondern sich in ihren Typen von den bisher bekannt gewordenen spätmittelalterlichen Wohnhaustypen des Alföld ab, nicht nur dem Keller, sondern auch dem abweichenden Charakter ihrer Einteilung und Heizungsrichtung nach. Es gibt unter ihnen solche mit 3, 4 und 5 Räumen geteilte (der Keller und die darüber vorausgesetzte Kammer für Lebensmittelspeicherung als eine Einheit betrachtet). Überall bildet der erste Raum die Wohnküche, mit einem großen Ofen in der hinteren Ecke. Auch dem ersten Raum der Häuser ohne Keller fällt eine ähnliche Funktion zu.

Der zweite Raum wurde wahrscheinlich im allgemeinen als Wohnkammer, der vor dem Keller liegende, zum Teil offene Raum hingegen für Wirtschaftszwecke benutzt. Gewöhnlich führte ein mit Stützmauern befestigter, abschüssiger Abstieg in den Keller, dessen Mauer aus trocken (seltener mit Mörtel) gelegten Steinen bestand. Die Steinmauer hob sich nur in geringem Maße über die Erdoberfläche, darüber vermuten wir dem Haus ähnlich eine Balkenmauer voraus. Der Keller diente vor allem als Lagerraum für Wein, die darüber liegende Räumlichkeit dürfte eine Kammer zur Speicherung von Lebensmitteln und Getreide gedient haben.

Das 10. und 17. Haus hatten die „modernste“ Einteilung. Hier erscheint schon die Küche, im 3. Raum, mit Ofen. Beim 10. Haus wurde der 2. Raum zu einem Hausflur, beim 17. Haus zu einer Kammer, wo Gerät-

³² Két stomfai molnár egy malom bérbevevésével kapcsolatban 1387-ben kötelezettséget vállal „... novam domum pro eodem molendino ex novo a fundamento, stubam, pretorium, camaram, curiam construere et edificare, novum seipem circumque cum lignis et virgis ...” Mátyusz E., Zs. O. I. 249. sz. – 1387: Ugyanazoknak a molnároknak a Stomfa folyónál bérbeadnak egy harmadik malmot, kötelesek „... domum ipsius molendini, alteram domum terream, unam camaram superius ipsam domus et si stuba dicti molendini ... deperiret ... novam stubam, unum pretorium ante ipsum molendinum, unum celarium in ipso molendino existens, duo stabula ... congruam ...” Zs. O. I. 250. sz. – 1393: Keszew-i (Kesző, Hont m.) nemesek igazolják, hogy házuikhoz jöve a pince ajtaját feltörték, onnan élelmiszereket és a sört elvitték. Zs. O. I. 2989. sz. – 1402: Nemesi kúria megosztása Magar (Magyar, Pozsony m.) faluban, oly módon, hogy „... Quedam

stuba roborea unacum pretorio et quadam camara” az egyiké, „... alia camara unacum coquina ...” a másiké lett. Ugyanabban az oklevélben szerepel Királyfalván, a Duna mellett egy nemesi kúria, „... stuba unacum camaris sub uno tecto ...”, tehát kiemeli, hogy egy fedél alatt vannak, nem külön. Zs. O. II/1. 1396. sz. – 1402: A pozsonyi káptalan Chukaria nevű birtokára fegyveresen rátörve ottani jobbágyaikat kifosztották, pincéikben és házaikban elhelyezett mintegy 300 hordó bort elvitték. Zs. O. II/1. 1419. sz.

³³ Pretorium, porticus, vestibulum: pitvar (Schlágli szójegyzék), Bartal, A., Glossarium ... (Lipsiae 1901). A pitvar megjelölés azonban a bejárati szoba mellett egyes esetekben tornácot is jelenthet. Az idézett 1387-es adatnál inkább a malom tornácára vonatkoztatható, a nemesi kúriánál viszont a tölgyfából épült szobához kapcsolódó pitvarra.

schaften und Lebensmittel gleichermaßen abgelegt wurden. Beim 17. Haus erscheint auch schon die Diele, sein 1. Raum wird zu einer rauchlosen Stube. Hier fanden wir den Steingrund eines Kachelofens, der vom Hofe her beheizt wurde. Dieses Objekt war übrigens — den Funden nach — das reichste Haus des Dorfes. Im Falle des 10. und 17. Hauses gibt es schon Spuren des L-förmigen Grundrisses, des neben den Keller gebauten Gebäudeflügels mit wirtschaftlicher Funktion (Stall?).

Die andere Gruppe der Bauten bilden die Häuser mit Kammer. Es gab insgesamt 12 solche Häuser, von welchen uns die Grundrisse von 7 bekannt sind. Sie bestehen aus 3–4–5 Räumen, von verschiedener Länge. Auch bei diesen ist der 1. Raum die Wohnküche, mit einem Ofen in der Ecke, davor eine kleine Feuerbank. Dies bildet den größten Raum im Haus, zugleich auch den Hauptaufenthaltsplatz der Familie. Der 2. Raum ist im allgemeinen die Wohnkammer und der 3. Raum die Kammer. Der größte Teil der Metallgegenstände kam im allgemeinen aus der letzteren zum Vorschein, jedoch auch Keramikgefäße (Lebensmittel) wurden hier gefunden. (Beim 7. Haus ist ausnahmsweise der 1. Raum die Kammer, sie wäre infolge der stark abfallenden Lage für einen Wohnraum un bequem gewesen.) Das 8. Haus wurde aus einem dreiräumigen Haus mit weiteren zwei Räumen erweitert. Dies hängt wahrscheinlich mit dem zahlenmäßigen Zuwachs der Familie zusammen, jedoch weist diese Tatsache auch darauf hin, daß die jüngere Familie sich im Dorf nirgends einen Baugrund erschaffen konnte. Auch nach dem Umbau befand sich nur eine einzige Wohnküche mit Ofen, dahinter waren wahrscheinlich zwei Wohnkammern, sodann eine Kammer und ein Stall.

Das 21. Haus ist wiederum von unregelmäßiger Einteilung. Der 1. Raum war die Wohnküche, jedoch der 2. schon der offene Vorhof, von dem 3. Raum wurde eine Küche abgetrennt, der 4. ist eine Kammer oder der Stall (die Funde lassen auf beide Möglichkeiten schließen). Das Haus hat wahrscheinlich im Laufe eines Umbaus diese Einteilung erhalten: die durchgebrannte Backfläche des Ofens in der Küche weist eine viel schwächere Beschmierung auf, als die der Wohnküche und auch die Breitenmaße dieses letzteren Raumes weichen ab.

Von den Häusern mit Kammer kann das 23. Haus aufgrund seiner Lage als das vornehmste bezeichnet werden. Es wurde an der Kirche gebaut, auf dem Hofe extra mit einem großen Keller. Uns ist nur der erste Teil des Grundrisses des Hauses bekannt, das ebenfalls mindestens aus drei Räumen bestanden haben dürfte. Einzelnen Spuren nach war auch hier vielleicht ein L-förmiger Einbau aus den zwischen dem Haus und dem Keller gefundenen Steinen gefolgert. Nur bei diesem Haus fanden wir eine auf stärkere Einfriedung verweisende Steinreihe an der vorderen Seite des Baugrundes. Den Funden nach standen hier im 15. Jh. zwei nacheinander aufgebaute Kachelöfen, deren Platz uns aber nicht bekannt ist. Es dürfte das Haus eines reicheren Adligen oder des Pfarrers gewesen sein, den Tierknochenfunden nach wichen die Tischbräuche von den übrigen ab.

Die genaue Zeit des Baues der Häuser ist uns nicht bekannt. Von ihrem Großteil kann angenommen werden, daß sie noch im 14. Jh. erbaut worden sind, hierauf verweisen der 1. und 5. Keller sowie die bei dem 6., 15. und 26. Haus gefundene frühe Keramik und die Metallfunde. Wir können aber nicht wissen, ob diese Häuser schon zu dieser Zeit die auf uns gebliebene Grundrißform gezeigt haben oder aber ob es auch zum späteren Umbau gekommen ist. Im Laufe des 15. Jhs haben die meisten Häuser bereits in ihrer endgültigen Form gestanden. Dies beweist außer den Funden oft umgebaute Grund und die Beschmierung der einzelnen Öfen. Vergrößerung bzw. Umbau kann bei den 8. und 26/12. Haus nachgewiesen werden, beim letzteren wich man von dem mit dem Keller zusammengebauten Haustyp zu Gunsten eines

anders orientierten, mit einer Kammer erweiterten Hauses ab, jedoch war ein Keller auch weiterhin im Hofe vorhanden (Abb. 9).

Entwicklungsgeschichte: Sämtliche Lösungen der mittelalterlichen Häuser von Sarvaly unterscheiden sich vom Typ der früher erschlossenen, aus dem 15–17. Jh. stammenden Häuser des Alföld. Jedoch stimmen sie auch mit den Häusern der im Rahmen der Erforschung des Volksbaues erkannten landschaftlichen Gruppen nicht überein (Abb. 12–13). Sie stehen dem „westungarisch-mitteltransdanubischen“ Typ am nächsten²⁵ und weisen vor allen mit der über einen Ofen verfügenden Wohnküche unserer Häuser mit Kammer und der auf den Hof blickenden Einteilung der Eingänge sowie mit dem Gebrauch von mehreren Kammern übereinstimmende Züge auf. Die Entwicklung der Häuser von Sarvaly hat aber auch andere Merkmale.

Zur Skizze der Entwicklungsgeschichte (Abb. 14) bietet die mannigfaltige Variation der Häuser von Sarvaly gewisse Anhaltspunkte. Zur chronologischen Einteilung steht uns zur Zeit noch kein genügendes archäologisches Material zur Verfügung (hierzu werden noch weitere Ausgrabungen benötigt), jedoch der öfters unternommene Umbau und einzelne, in diesem Dorf seltenere, neuartige Lösungen (Diele, separierte Küche) geben uns über den Entwicklungsgang dennoch einen gewissen Aufschluß. Als uralte Lösung ist das Haus mit einem Raum und die hinter ihm separiert erbaute Kammer oder Kammer mit Keller zu betrachten. Im Zuge der Entwicklung hat man diese miteinander verbunden bzw. auch der zwischen ihnen vorhandene, freie Raum wurde bebaut. Die archäologischen Beweise eines solchen Entwicklungsprozesses hat V. Nekuda durch seine Dorfausgrabungen in Máhren im Falle von Häusern mit anderem Typ schon eingeholt, wo dieser Prozeß am Ende des 13. Jhs und im 14. Jh. vor sich gegangen war.^{29–30}

Die Notwendigkeit einer weiteren Vergrößerung brachte wahrscheinlich der Zuwachs der unter einem Dach lebenden Familien und der Güter mit sich. Die Wohnküche reichte nicht mehr aus, es wurden schon ein-zwei Wohnkammern beansprucht (wahrscheinlich für die Familie der jüngeren Leute oder für die Frauen). Die drei-vierteiligen Häuser sind im Laufe des 15. Jhs allgemein geworden. Die einfache Erweiterung des früheren dreiteiligen Hauses zeigt die eine Lösung, ein anderesmal wurde wiederum das ganze Haus umgebaut (IV–IVa).

Einen neuen Weg der Entwicklung bedeutete das Erscheinen des zweiten, heizbaren Raumes. In diesem Falle wurde dieser Raum wahrscheinlich schon als Küche, für das tägliche Kochen gebraucht und so mußte der Ofen der ursprünglichen Wohnküche nicht immer beheizt werden oder es konnte an seinen Platz schon ein Kachelofen kommen. Bei dem einen Haus mit Kammer und bei einem anderen mit Keller wurde der 2. Raum jetzt schon zu einem teilweise offenen Vorhof (V–Va). Mit dieser Lösung traten sie dem in anderen Teilen des Landes und in Mitteleuropa mancherorts verbreiteten Wohnspeicherhaustyp näher, jedoch wichen sie auch jetzt noch in ihren wesentlichen Zügen von diesem Typ ab. Bei dem reichsten Haus (17.) vermischen sich die alten und neuen Elemente in ganz sonderbarer Weise miteinander: es gibt schon ein Zimmer mit Ofen, jedoch liegt die Küche nicht mehr daneben, sondern im 3. Raum und es bleibt auch weiterhin geräumig.

Diese Entwicklungstendenz bedeutet mit seinen einzelnen Stufen nicht in jedem Falle einen chronologischen Unterschied. Die entwickelteren Typen erscheinen zwar erst später (wahrscheinlich im Laufe des 15. Jhs), jedoch leben mit ihnen gemeinsam noch frühere Lösungen fort (IIa–III), die auch noch im Falle der neueren, reichen Häuser (12.) angewendet werden.

I. Holl